

Роль громадської та приватної ініціативи у поширенні приватних закладів освіти (1906 – 1917 рр.)

Револьюційні події 1905 року викликали спалах громадської демократичної думки в галузі освіти, зокрема приватної; громадськість вимагала надання свободи приватній ініціативі в справі відкриття шкіл, повної ліквідації обмежень, формальностей і дозволів, якими на той час була обставлена приватна освіта. Так, викладач російської мови та педагогіки в державних та приватних закладах, Ц. Балталон на публічних зборах «Лиги образования» 2 березня 1907 р. виступив з доповіддю, у якій, зокрема, звертав увагу присутніх на утиски, що їх зазнає приватна освіта з боку держави. «Що стосується приватних середніх шкіл, – заявляв Ц. Балталон, – то їх ставили до останнього часу у вузькі рамки існування, не надаючи можливості для самостійного розвитку»¹.

Вимагаючи більшої свободи для приватної освіти, Харківська губерньська земська управа порушила питання про свободу «громадської і приватної ініціативи в справі просвіти»². У постанові Одеського педагогічного товариства висловлювалась думка про необхідність «надання земствам, містам і громадським закладам права вільного відкриття нових шкіл з новими програмами»³.

Кирилівський педагогічний гурток, підтримуючи «необхідність свободи в справі освіти народу для приватної та громадської ініціативи», вважав, що вона «повинна поширюватися на релігійні асоціації за умови відокремлення церкви від держави і нагляду за ними з боку громадських

---

¹ К реформе средней школы // Вестник воспитания. – 1907. – № 4. – С. 92.

² Чарнолуцкий В. Итоги общественной мысли в области образования / В. Чарнолуцкий. – СПб. : Типография И. Н. Скороходова, 1906. – С. 46.

³ Там само, с. 46.

організацій, які відають справою народної освіти»⁴.

Такі петиції, рішення приймалися та обговорювалися повсюдно на земських зібраннях, з'їздах, на різних засіданнях, на зборах робітників, селян, інтелігенції, фабрикантів, учителів тощо. На цій хвилі кількість приватних шкіл швидко зростала. Тим більше, що Міністерство народної освіти під впливом демократичних настроїв дещо послабило вимоги щодо відкриття приватних навчальних закладів. У цьому контексті було прийнято цілий ряд законів, циркулярів і розпоряджень. Так, 6 лютого 1906 р. був прийнятий закон «О присвоении частным учебным заведениям, приближающимся по курсу к реальным училищам, наименований частных реальных училищ, с предоставлением учащимся в них соответствующих прав», згідно з яким випускники приватних реальних училищ мали право вступати у вищі спеціальні навчальні заклади, а також право щодо військової повинності, відповідно до ст. 67 «Статуту про військову повинність»⁵.

Циркуляром «О присвоении частным женским учебным заведениям, приближающимся по курсу к женским гимназиям и прогимназиям, наименования частных женских гимназий и прогимназий» (16.02.1906) приватним жіночим гімназіям 1-го розряду надавалася назва жіночі гімназії, а їх учням – права, якими користувалися учениці державних жіночих гімназій згідно з Положенням від 24 травня 1870 р., зокрема дозволялося відкривати 8-й додатковий клас.

Цим же положенням було встановлено, що дівчата, які закінчили сім класів міністерських гімназій, мали право вступати до 8-го додаткового класу приватних закладів і після його завершення допускалися до

---

⁴ Чарнолуцкий В. Итоги общественной мысли в области образования / В. Чарнолуцкий. – СПб. : Типография И. Н. Скороходова, 1906. – С. 46.

⁵ О присвоении частным учебным заведениям, приближающимся по курсу к реальным училищам, наименований частных реальных училищ, с предоставлением учащимся в них соответствующих прав // Журнал Министерства Народного Просвещения. – Новая серия. – 1906. – Ч. 3. – Май. – С. 16.

екзаменів нарівні з ученицями приватної гімназії⁶.

24 серпня 1906 р. була відмінена дія закону про покарання за діяльність так званих приватних «таємних шкіл», які були поширені в Україні та Польщі⁷.

Весною 1907 р. попечитель Одеського навчального округу під тиском громадськості звернувся до Міністерства народної освіти з проханням дозволити в приватних навчальних закладах навчати разом дітей старшого віку різної статі. Як відомо, навчати спільно хлопців і дівчат дозволялося лише до 11 років. Міністр народної освіти видав циркуляр за № 21652, яким дозволялося «спільне в приватних навчальних закладах навчання дітей обох статей у віці, який перевищує встановлений законом»⁸.

Крім того, було прийнято ще цілий ряд циркулярів («По вопросу о том, какие частные учебные заведения могут именоваться частными гимназиями или прогимназиями» (1906)⁹; «О разрешении открывать восьмой дополнительный класс при частных женских гимназиях» (1907)¹⁰; «Относительно открытия пригготовительных классов при частных женских учебных заведениях с курсами гимназий и прогимназий» (1906)¹¹; «По вопросу о разрешении открытия и содержания частных учебных заведений лицами, не имеющими установленного для сего образовательного ценза»

---

⁶ О присвоении частным женским учебным заведениям, приближающимся по курсу к женским гимназиям и прогимназиям, наименования частных женских гимназий и прогимназий // Журнал Министерства Народного Просвещения. – Новая серия. – 1906. – Ч. 3. – Май. – С. 17–18.

⁷ Об отмене действия правил 3-го апреля 1892 года о взысканиях за тайное обучение в губерниях Западного края, а также Царства Польского // Журнал Министерства Народного Просвещения. – 1907. – Ч. 8. – С. 31.

⁸ Лаурсон А. М. Частные учебные заведения ведомства Министерства народного просвещения : собрание ныне действующих законоположений и распоряжений о частных учебных заведениях и домашнем обучении / А. М. Лаурсон. – СПб. : Тип. М. М. Стасюлевича, 1912. – С. 143.

⁹ Там само, с. 29.

¹⁰ Там само, с. 28–29.

¹¹ Там само, с. 31.

(1907)¹²; «О применении к частным женским гимназиям и прогимназиям общих положений о женских гимназиях и прогимназиях» (1907)¹³ та ін.), які сприяли активізації руху відкриття на всій території Росії, і особливо в Україні, в повітових містах і містечках та навіть селах різних приватних навчальних закладів. Особливо популярними були 4-класні міські училища, прогімназії, а також гімназії та комерційні училища.

Створення навчальних закладів було викликане потребами часу, прагненням батьків дати дітям освіту. Оскільки держава не мала змоги забезпечити такі потреби, тому «громадська ініціатива раз спрямована на цей шлях, буде розростатися і вшир, і вглиб»¹⁴.

Скажімо, у Кобиляках Полтавської губернії була відкрита чоловіча гімназія¹⁵, у Черкасах 23 серпня 1906 р. – училище 3-го розряду для осіб обох статей О. І. Лісової¹⁶. Плата в училищі становила 5 рублів на місяць, тобто 40 – на рік. В училищі навчалось 18 хлопчиків та 23 дівчинки.

Того ж року відкрилася Жмеринська приватна жіноча гімназія з правами державних навчальних закладів для учнів¹⁷. Приватне жіноче училище 1-го розряду Ф. І. Янкевич, відкрите в 1905 р., було реорганізоване в приватну жіночу гімназію (1907)¹⁸. У 1906 р. у м. Києві

---

¹² Лаурсон А. М. Частные учебные заведения ведомства Министерства народного просвещения : собрание ныне действующих законоположений и распоряжений о частных учебных заведениях и домашнем обучении / А. М. Лаурсон. – СПб. : Тип. М. М. Стасюлевича, 1912. – С. 42–43.

¹³ Там само, С. 142–143.

¹⁴ Гуревич А. Общественная инициатива в деле среднего образования / А. Гуревич // Русская школа. – 1908. – № 9. – с. 63.

¹⁵ Там само, с. 63.

¹⁶ Сведения о состоянии училищ, содержащихся частными лицами и переписка с ними по этому вопросу, январь 1910 – ноябрь 1910 // Державний архів Черкаської області, ф. 120, оп. 1, спр. 8, арк. 9; Отчёты и ведомости о состоянии училища О. И. Лисовой. Переписка с инспектором училищ по учебным вопросам, начато 15 января 1906 – окончено 10 сентября 1912 г. // Державний архів Черкаської області, ф. 120, оп. 1, спр. 27, арк. 6.

¹⁷ Ведомости о состоянии частных учебных заведений округа Подольской, Полтавской и Черниговской губернии за 1907/08 учебный год // Центральний державний історичний архів України, м. Київ, ф. 707, оп. 159, спр. 35 а, арк. 24.

¹⁸ О ревизии частных женских учебных заведений г. Острога, 1908 – 25 февраля 1909 г. // Центральний державний історичний архів України, м. Київ, ф. 707, оп. 159, спр. 104, арк. 6.

приватну чоловічу 4-х класну гімназію з правами державних відкрив вчитель реального училища Л. Жук¹⁹. Цього ж року розпочала роботу приватна жіноча професійна школа Н. Байкової²⁰.

Поява приватних навчальних закладів інколи була обумовлена нестандартними чинниками. Розглянемо ситуацію, що склалася в місті Острозі Волинської губернії. Небажання місцевого лікаря Воблого (ім'я не встановлено – *С. Р.*) віддавати свою доньку на навчання ні до жіночого училища графа Д. Блудова, ні до приватної жіночої гімназії А. Янкевича сприяло виникненню в місті приватного жіночого училища 1-го розряду М. Рекало. Училище було створене і функціонувало на кошти Воблого. Чималу допомогу у його відкритті було надано учителем Острозького жіночого училища графа Н. Блудова, чоловіком засновниці. На чолі закладу стояла Марія Григорівна Рекало, яка мала звання домашньої наставниці та викладала арифметику, тоді як фактичне керівництво закладом здійснювала дружина Воблого. Училище було відкрите на ім'я М. Рекало, оскільки політична благонадійність лікаря викликала сумніви.

Створення ще одного навчального закладу в місті спричинило конкуренцію. Особливо боротьба посилилася між приватними закладами А. Янкевича та М. Рекало, які відкрилися в місті майже одночасно. 25 серпня 1905 р. А. Янкевич отримала дозвіл на відкриття приватного жіночого училища I розряду, яке 14 січня 1906 р. одержало права державного, а 5 квітня 1907 р. було реорганізоване в приватну жіночу гімназію. Відкриття приватного жіночого навчального закладу I розряду

---

¹⁹ Дело управления Киевского учебного округа по совету при попечителе. О разрешении статскому советнику Луке Жуку открыть в городе Киеве частную мужскую 4-х классную прогимназию с правами правительственных, 1906 // Центральный державний історичний архів України, м. Київ, ф. 707, оп. 286, спр.18, арк. 14.

²⁰ Со сведениями о состоянии в 1907 г. в Киевской губернии всех учебных заведений, требуемых Киевским губернским статистическим комитетом для всеподданейшего отчёта, 1908 // Центральный державний історичний архів України, м. Київ, ф. 707, оп.159, спр. 35, арк. 47.

М. Рекало відбулося 23 жовтня 1905 р.

Училища постійно боролися за учнів, оскільки подальше їх функціонування та процвітання залежало від кількості дітей.

Навчальний заклад А. Янкевич приваблював учениць тим, що одержав права державного і саме це зумовило збільшення їх кількості – з 74 до 175. Учнями училища були переважно діти єврейської національності (151), які мали можливість платити за навчання. Православних нараховувалося лише 13 осіб та 11 католиків. Зацікавленість навчальним закладом значної кількості потенційних учениць спричинила підвищення плати з 60 до 80 руб. у 5–7 класах. З метою заохочення православних мешканців віддавати своїх дітей до закладу А. Янкевич плата в підготовчих класах була зменшена з 40 до 20 руб.

Збільшення кількості учнів в гімназії було пов'язано також з «... нерозбірливим і вкрай поблажливим прийомом учениць»²¹, що, безумовно, негативно позначилося на рівні навчального процесу.

Якщо приватний заклад А. Янкевич приваблював тим, що мав права державних, то училище М. Рекало – належним рівнем навчально-виховної роботи та нижчою платою за навчання (60 руб.). В училищі переважали діти католицького та православного віросповідання. Євреї становили в листопаді 1908 р. – 42,2 %. Виховання учнів здійснювалося на належному рівні, доказом чого є відповідна поведінка учениць як у закладі, так і поза його межами, яка не викликала нарікань з боку місцевої громади та повітового керівництва²².

Багато з приватних шкіл впроваджували в навчальний процес нові педагогічні ініціативи. Наприклад, свою внутрішню організацію вони будували на колегіальних засадах управління і автономії педагогічних рад,

---

²¹ О ревизии частных женских учебных заведений г. Острога, 1908 – 25 февраля 1909 г. // Центральный державный исторический архив Украины, м. Київ, ф. 707, оп. 159, спр.104, арк. 11.

²² Там само, арк. 1–11.

надаючи виборному директору або правлінню лише роль виконавчого органу; тобто набирало поширення державно-громадське управління навчальним закладом; виховання і навчання прагнули будувати не на суворій дисципліні, яка підтримувалась би покараннями, а на взаємному довір'ї і повазі до особистості. Активізувалося спільне навчання хлопців і дівчат. Набули поширення зміни в програмах, наближаючи їх до вимог часу тощо.

Серед власників приватних шкіл популярними були реформаторські західноєвропейські впливи. Особливий інтерес викликала теорія «вільного виховання», активним пропагандистом якої в Росії став К. Вентцель. На його думку, «сучасна школа губить дітей у фізичному, розумовому і моральному відношенні». А тому вона потребує серйозної реорганізації. «Істинний ключ до міцної і стійкої реорганізації школи на нових засадах складає, – писав К. Вентцель, – вільне виховання, побудоване на засадах справедливості, тобто на визнанні прав дитини на свободу її фізичного і духовного розвитку, на повагу до її особистості, на розуміння того, що в ній таїться майбутній творець нового життя і що творення сили і є тим найвищим, що ми повинні виховувати в кожній людині»²³.

Ці думки К. Вентцеля підтримувала передова, освічена громадськість. Так, журнал «Русское экономическое обозрение» надрукував статтю С. Григор'єва «Семейные школы», у якій автор звертав увагу на те, що за тих умов, у які поставлені наші середні навчальні заклади, вони не тільки не дають справжньої освіти, але й не можуть її давати, не тільки не виховують, але й не можуть виховати. Ярмо, що накладається сучасною школою на дітей, перетворює відвідини її в обтяжливу повинність, багаторічне відбування якої залишає глибокі

---

²³ Вентцель К. Н. Борьба за свободную школу / К. Н. Вентцель – М. : Тип-я торг. дома А. П. Печковский, А. П. Булане и К^о, 1906. – С. 5.

незабутні сліди негативного характеру на все життя²⁴. С. Григор'єв пропонував як альтернативу державній школі влаштовувати так звані приватні вільні «сімейні школи». «Батьки самі, як особи, найбільш зацікавлені, – писав автор, – могли б вдихнути нове життя у справу виховання дітей, влаштовуючи самі свої сімейні школи на інших кращих умовах»²⁵.

Такі школи С. Григор'єв пропонував влаштовувати на таких засадах:

1) Школа ставиться до кожного окремого учня, як добра, любляча інтелігентна сім'я; вона у всіх своїх діях керується інтересами і потребами дітей і всіляко уникає примусу і насильства; вона прагне стати улюбленим місцем, де діти не тільки вчаться, а й живуть повним, вільним і різнобічним життям. 2) Навчання ведеться так, щоб зацікавити працюю, підняти й зміцнити активну енергію дитячого розуму, пробудити допитливість і розвинути уміння самим домагатися знань і користуватися ними, причому головна увага звертається не стільки на засвоєння знань, скільки на самі способи цього засвоєння. 3) Чільне місце в програмі школи займають практичні роботи під керівництвом викладачів, а також вільні самостійні заняття учнів за їх власним вибором, фізична праця і всілякі здорові ігри. 4) У матеріалі курсу на всіх щаблях спостерігається чітка відповідність в тому відношенні, щоб реальні, конкретні знання з навколишнього життя природи і людини рухалися разом з абстрактним книжковим матеріалом, щоб цей останній не зробив навчання сухим і неживим. 5) Сімейна школа уважно стежить за розвитком учнів в усіх відношеннях, але для цього не потребує ні балів, ні екзаменів²⁶.

Думка про детальну розробку питання про організацію вільної школи виникла і серед членів комісії з питань морального виховання при

---

²⁴ Григор'єв С. Семейные школы / С. Григор'єв // Русское экономическое обозрение. – 1902. – № 1. – С. 42–43.

²⁵ Там само, с. 45.

²⁶ Там само, с. 46–57.

Московському відділенні педагогічного товариства, де на одному із заходів з доповіддю «Основные задачи семейной школы» виступив К. Вентцель. Відбулася жвава дискусія, в ході якої були розроблені положення про організацію сімейних вільних шкіл²⁷.

За впровадження нових шкіл виступила і нова громадська організація «Лига образования», створена у 1906 р. До її складу входили такі відомі вчені-педагоги, як Н. Бекетов, І. Бодуен де Куртене, В. Вахтеров, О. Русов, Г. Фальборк, В. Чарнолуський, М. Чехов та ін. Діячі «Лиги образования» виступали за нову школу, тісно пов'язану з життям. «Нова школа, – говорила одна з активних діячів «Ліги» Є. Соловйова, – повинна широко відчинити вікна, щоб наше майбутнє, наші діти могли дивитися на життя своїми очима. Потрібно пов'язати кожну дитину з життям і вчити її не за запорошеними вікнами і огорожею програм, а у життя, в житті, на житті, розуміючи її в найширшому сенсі, – і це повинно стати програмою»²⁸. Нова школа, на думку членів «Лиги образования», повинна зберегти найголовніше – «людську особистість, повинна дати їй розвинутися і розквітнути серед сприятливих умов, де немає ні приниження, ні страти, ні брехні, ні недовіри, ні страху, ні нудьги, а є повне життя з найкрасивішим і цінним її елементом – творчістю»²⁹.

За нову вільну школу активно виступав і В. Вахтеров. У своїй книзі «Спорные вопросы образования» він виступав за приватну освіту, яку треба звільнити від надмірної державної опіки, щоб дати можливість розвиватися педагогічним ініціативам, спрямованим на всебічний творчий розвиток дитини. «Навчальні заклади, які утримуються на приватні кошти, – писав В. Вахтеров, – не повинні підлягати веденню названих нами

---

²⁷ Вентцель К. Н. Борьба за свободную школу / К. Н. Вентцель – М. : Тип-я торг. дома А. П. Печковский, А. П. Булане и К^о, 1906. – С. 21–25.

²⁸ Соловьева Е. Тип новой школы : Доклад, читанный в Лиге народного образования / Е. Соловьева. – СПб., 1907. – С. 1.

²⁹ Там само, с. 1–2.

органів (державний контроль – *С. Р.*) для них достатньо контролю громадської думки, а у випадках зловживання – суду. Їх свобода особливо цінна з огляду на те, як багато творчості і винахідливості вносять вони в шкільну справу»³⁰. Звичайно, ці думки і пропозиції були підхоплені педагогічними товариствами інших міст – Петербурга, Самари, Києва та ін. Так, в Петербурзі були створені такі навчальні заклади, як «Курси Родительського союзу средней школы», які потім реорганізували у приватну чоловічу гімназію С. Столбцова, нові школи – приватні жіночі гімназії Ю. Іванової і М. Могилянської, чоловіча гімназія Л. Лентовської³¹.

У Києві група заможних батьків перейнялася думкою про відкриття приватної середньої школи, де їхні діти могли б здобути якісну освіту. Про це повідомляла газета «Киевлянин». Приватні гімназії створювалися на колегіальних засадах. До участі в керуванні ними залучалися учні та їхні батьки. Учням надавалася можливість організації різних клубів, гуртків, комісій, виборів старост, створення органів учнівського самоврядування. Ряд нових шкіл було створено в сільській місцевості, так звані приватні «сільські гімназії», які мали свої особливості, зокрема, в керуванні навчальним закладом. Важливу роль в організації керування навчально-виховним процесом відігравала місцева громада, а близькість до природи давала змогу поставити на високому рівні трудове, фізичне і естетичне виховання, налагодити зв'язок з сільськогосподарською працею. У цих школах навчалися переважно діти міщан, селян, залізничних службовців та ін. У 1906 р. К. Вентцель втілював свою мрію і створив нову приватну школу «Дом свободного ребёнка». В основу навчально-виховного процесу було покладено: всебічний розвиток творчих сил і здібностей дитини, її

---

³⁰ Вахтеров В. П. Спорные вопросы образования / В. П. Вахтеров. – М. : Тип-я т-ва И. Д. Сытина, 1907. – С. 60.

³¹ Очерки истории школы и педагогической мысли народов СССР. Конец XIX – начало XX в. / [отв. ред. Э. Д. Днепров]. – М. : Педагогика, 1991. – С. 117

активність і самодіяльність, а також повага до дитячої особистості та розвивальна роль праці. Не менш значним за своїм масштабом та результатами роботи був досвід створення заміської літньої школи для бідних та важковиховуваних дітей С. Шацького та А. Зеленна.

Але таке вільне виявлення різних поглядів, реальне їх впровадження, зокрема, в галузі приватної освіти, було припинене влітку 3 червня 1907 р. сумнозвісним маніфестом Миколи I про розпуск 2-ї Думи, та прийняттям нового виборчого закону, який був названий в історії як «Державний переворот».

Якщо 17 жовтня 1905 р. був прийнятий маніфест, який дарував населенню «непорушні основи громадянської свободи на засадах вільної особи, свободи совісті, слова, зборів і спілок», а також участь у виборах до Державної думи, до яких допускалися народні маси³², то тепер згідно з новим Маніфестом було виключено з Думи народний голос, тобто голос мас та їх представників, а надано право голосу тільки сильним і слухняним: дворянству, чиновництву і частково слухняному купецтву і промисловцям³³.

Відповідно змінилася і стратегічна лінія уряду в шкільному питанні. Так, 7 липня 1907 р. вийшов міністерський циркуляр «Об улучшении общей постановки учебно-воспитательного дела», яким шкільна адміністрація зобов'язувалася встановити в школах такі порядки, за яких виключалась будь-яка можливість прояву вільнодумства³⁴.

Стосовно приватної освіти, де вільнодумство, можна сказати, процвітало, лінія утисків посилилася. «„Медовий місяць“ російської приватної гімназії, – писав директор приватної школи А. Степович, – був

---

³² Витте С. Ю. Воспитания : в 3-х томах / С. Ю. Витте. – М., 1960. – Т. 3. – С. 4.

³³ Там само, с. 452.

³⁴ Об улучшении общей постановки учебно-воспитательного дела // Журнал Министерства Народного Просвещения. – Новая серия. – 1907. – № 11. – С. 54–58.

правді короткочасним, скоро показалися ознаки реакції, що насувається, і владна рука, яка так старанно давила і стискувала казенну школу, не забарилася важко спуститися і на приватну...»³⁵.

На цей раз приводом пристойним і прийнятним стала боротьба з лівими течіями в середовищі педагогів, та разом з тим падали удари і на зовсім невинні школи, які чимось не догодили найближчій владі, а часто просто зводилися особисті порахунки.

«Приватна чоловіча гімназія потрапила раптом під дамоклів меч постійних загроз самому існуванню, її всіляко намагалися гудити і дискредитувати в очах суспільства»³⁶.

Вже перші прояви такого ставлення до приватної гімназії почали спостерігатися ще в березні 1907 р., коли вийшов циркуляр міністра народної освіти «О частных учебных заведениях с правами для учащихся». У цьому документі міністерство зазначало, що «права для учнів в таких навчальних закладах можуть бути надані лише тим з них, які підлягали по закінченні курсу випускним іспитам у присутності і під наглядом депутата від навчального округу»³⁷. Учням інших класів жодних прав не надавали.

Відповідно до циркуляра процедура проведення випускних іспитів у приватних закладах повинна була бути такою ж як і в державних. До того ж іспити слід проводити з усіх предметів навчального курсу і за програмами державних закладів. Свідоцтво про закінчення курсу в приватних закладах мало видавати управління навчального округу, а відповідальність за правильність проведення іспитів покладалася на депутатів, які за дорученням навчально-окружного керівництва були

---

³⁵ Степович А. К вопросу о положении частной гимназии // ИР НБУВ, ф. 179, спр. 1, арк. 4.

³⁶ Там само, арк. 4.

³⁷ О частных учебных заведениях с правами для учащихся // ЖМНП. – 1907. – Ч. 10. – С. 17.

присутні на іспитах³⁸.

Такі обмеження часто створювали для приватних навчальних закладів і їхніх учнів дуже великі проблеми. Наприклад, журнал «Русская школа» зазначав, що іспити в деяких приватних навчальних закладах проведені не були, хоча власники цих закладів неодноразово зверталися до окружного начальства з проханням забезпечити наявність депутатів від округу. «Пояснюється це тим, – писав автор, – що окружне керівництво не змогло знайти педагогів, готових їхати поганими дорогами за незначну грошову винагороду і брати на себе відповідальність за проведення випробувань з усіх предметів, а не тільки з предметів своєї спеціальності. Це небажання їхати тим природніше, що у тих, кого відряджають, є свої іспити в навчальних закладах, де вони самі служать, при цьому не завжди зручно їхати на два-три тижні»³⁹.

У зв'язку з цим з місць почало надходити багато скарг на недосконалість вище зазначеного циркуляра. Так, А. Степович, директор Київської приватної чоловічої гімназії, писав: «26-го березня 1907 р. за № 6891 надійшло роз'яснення Міністерства Народної Освіти, за яким приватні гімназії з правами тільки для учнів на ділі володіють ними в половинному, так би мовити, обсязі. Вихованці таких навчальних закладів, які закінчили повний 8-річний курс, мають право вступати до університету і користуються пільгами з відбування військової повинності, але «учні», кажучи словами названого роз'яснення, «в інших класах ніякими правами користуватися не можуть»⁴⁰. Отже, вихованці приватних гімназій, які змушені обставинами, досить часто серйозними, обмежуватися закінченням 4-х або 6-ти класів, виявляються позбавленими будь-яких

---

³⁸ О частных учебных заведениях с правами для учащихся // ЖМНП. – 1907. – Ч. 10. – С. 17.

³⁹ Из хроники средней школы // Русская школа. – 1907. – № 9. – С. 66.

⁴⁰ Докладная записка Министру народного просвещения с ходатайством о представлении Гимназии А. Степовича прав правительственных гимназий 15 июня 1908 г. (Приложение: Фото из журнала «Спорт и игры», № 10 первой футбольной команды Гимназии А. Степовича) // ІР НБУВ, ф. 179, спр. 167, арк. 4.

прав за освітою»⁴¹.

Замість того, щоб прислухатися до прохань приватних навчальних закладів, Міністерство народної освіти видає новий циркуляр «Об условиях предоставления учащимся в частных учебных заведениях прав правительственных учебных заведений соответствующего типа», згідно з яким умови стають ще суворішими: «Тепер власники та власниці приватних навчальних закладів з правами для учнів повинні попереджати батьків, що діти їх не можуть бути допущені до випускних випробувань, якщо пробудуть в училищі менше трьох років»⁴².

Тим часом прийом учнів у старші класи чоловічих гімназій і реальних училищ, які утримують приватні особи, але, які існують на однакових підставах з урядовими закладами освіти, залежить від рішення педагогічних рад. Але складати випускні іспити при цих навчальних закладах можуть тільки ті вихованці, які поступили в гімназію не вище 6-го класу і в реальне училище не вище 5-го класу; за інших умов мають проходити випробування в державних навчальних закладах (№ 9 Цирк. по Сиб. уч. окр. за 1908 г.)⁴³.

З огляду на такі вимоги власник чоловічої приватної гімназії в Одесі Н. К. Іліада (ініціали рос. м. – *С. Р.*) звернувся до міністра з проханням дозволити, як виняток, прийняти до сьомого класу його гімназії десять учнів. З міністерства відповіли, що вирішити питання може педагогічна рада. Якщо ж учні будуть прийняті до сьомого класу, то випускні іспити

---

⁴¹ Докладная записка Министру народного просвещения с ходатайством о представлении Гимназии А. Степовича прав правительственных гимназий 15 июня 1908 г. (Приложение: Фото из журнала «Спорт и игры», № 10 первой футбольной команды Гимназии А. Степовича) // ІР НБУВ, ф. 179, спр. 167, арк. 4–5.

⁴² Свод законоположений и распоряжений о частных училищах и домашнем обучении / сост. А. А. Луцкевич – К. : Типография И. Крыжановского и В. Авдюшенко. 1901. – С. 106; Копии циркулярных распоряжений попечителя Киевского учебного округа, 1914 // Центральный державный історичний архів України, м. Київ, ф. 707, оп. 256, спр. 265 а, арк. 77.

⁴³ Свод законоположений и распоряжений о частных училищах и домашнем обучении / сост. А. А. Луцкевич – К. : Типография И. Крыжановского и В. Авдюшенко. 1901. –с. 106.

вони мають складати в державній гімназії⁴⁴.

Не на користь приватних навчальних закладів, і навіть з правами урядових, працювало правило, що стосувалося випадків, коли учні приватних навчальних закладів з різних об'єктивних причин повинні були продовжити навчання в державній гімназії. «Учні приватних гімназій, – писав А. Степович, – вільно переводилися у відповідні класи державних, в чому нерідко зустрічається нагальна потреба, коли, наприклад, батьки учнів переїжджають в міста, де немає приватної гімназії і т. под. Тепер такі переведення неможливі. Іншими словами, до закінчення повного курсу гімназій такого типу, як моя, права її вихованців по суті дорівнюють нулю»⁴⁵.

Тому А. Степович, посилаючись на прохання батьків, просив переглянути ці обмеження. Проте міністерство надіслало йому листа з відмовою і порадило «звертати увагу батьків на існуюче стосовно до таких учнів обмеження», а також брати у батьків підписки, які засвідчували б, що їх попереджали про такі ризики⁴⁶ тобто, що їхні діти не можуть бути допущені до випускних іспитів.

Заборонялось також спільне навчання дітей обох статей старше 11 років⁴⁷.

У червні 1908 р. вийшов циркуляр Міністерства народної освіти про запровадження екзаменів у приватних навчальних закладах з необов'язкових предметів, чого в державних школах не було⁴⁸.

---

⁴⁴ Относительно порядка приёма учеников в старшие классы гимназий и реальных училищ, содержимых частными лицами и о допущении таковых учеников к выпускным и окончательным испытаниям (3 октября 1908, № 25852) // Русская школа. – 1908. – № 12. – С. 4.

⁴⁵ Докладная записка Министру народного просвещения с ходатайством о представлении Гимназии А. Степовича прав правительственных гимназий 15 июня 1908 г. (Приложение: Фото из журнала «Спорт и игры», № 10 первой футбольной команды Гимназии А. Степовича) // ІР НБУВ, ф. 179, спр. 167, арк 6.

⁴⁶ Письмо г. товарища министра г. директору Киевской частной гимназии А. И. Дудке-Степовичу // ІР НБУВ, ф. 179, спр.336, арк 2.

⁴⁷ О порядке разрешения частных училищ 3-го разряда для детей обоего пола // Русская школа. – 1908. – № 12. – С. 7.

⁴⁸ Об испытаниях по необязательным предметам в частных с правом для учащихся учебных заведениях // Русская школа. – 1908. – № 12. – С. 6.;

У середині першого півріччя 1907–1908 навчального року учням деяких Київських приватних гімназій було заборонено (циркуляр по Київському навчальному округу, № 23962) користуватися загальногімназійною формою, яка давала право учням на пільговий тариф на залізничному транспорті та інші пільги. «Нема чого і говорити, – писав А. Степович, – що подібні вимоги, до то ж висунуті серед навчального року і до невідкладного виконання, надзвичайно схвилювали батьків і обтяжливо збентежили і боляче зачепили учнів. Останні відчули себе без вини в чомусь винуватими, немов розжалуваними і тому щиро і глибоко ображеними. Нове розпорядження відчутно било по їхній кишені. Крім витрат на переробку форменого одягу, воно викликало й інші витрати ... Чимало тяжких хвилин довелося мені прожити при поясненнях з цього приводу з батьками та їх дітьми. Зрештою багато з останніх почали йти в інші не тільки державні гімназії, але й в ті київські, приватні, які чомусь зберегли загальногімназійну форму, а саме гімназії Валькера, Петра, Стельмашенка»⁴⁹.

Особливо дошкуляли приватним навчальним закладам інспекторські перевірки. Метою таких «ревізій», навіть якщо вони призначалися «з найменшого приводу, було принизити в громадській думці і в очах уряду приватну школу, як ніби не гідну довіри уряду»⁵⁰.

Відповідно до знайдених нами в архівах документів у Київському навчальному окрузі перевірялися деякі школи по кілька разів на рік. Наприклад, гімназія А. Степовича перевірялася в середньому кожного року

Попечитель Киевского учебного округа Степовичу Андронику Иоанникиевичу. Письма об ограничениях приёма в старшие классы гимназии А. И. Степовича и о необходимости проводить письменные испытания по французскому и немецкому языкам на выпускных экзаменах. 20 марта 1907 – 4 июня 1911 г. Киев // ІР НБУВ, ф. 179, спр.366–367, арк 3–4.

⁴⁹ Докладная записка Министру народного просвещения с ходатайством о представлении Гимназии А. Степовича прав правительственных гимназий 15 июня 1908 г. (Приложение: Фото из журнала «Спорт и игры», № 10 первой футбольной команды Гимназии А. Степовича) // ІР НБУВ, ф. 179, спр. 167, арк 9.

⁵⁰ Степович А. К вопросу о положении частной гимназии // ІР НБУВ, ф. 179, спр. 1, арк 5.

по 6 разів⁵¹, кілька разів перевірялася гімназія В. Науменка⁵², а також Черкаська приватне жіноче училище О. Лісової⁵³, Гайсинська приватна жіноча прогімназія Є. Курчинської⁵⁴, Жмеринська приватна жіноча гімназія А. Лукашевич⁵⁵, Бердичівська приватна жіноча гімназія В. Усаневич⁵⁶, Полтавський приватний жіночий навчальний заклад І розряду Н. Старицької⁵⁷, Золотоніська приватна прогімназія В. Тутолміна⁵⁸, Смілянське приватне училище З. Сквирської⁵⁹, жіночий приватний заклад І розряду в м. Городище Черкаського повіту О. Яновської⁶⁰, Київська приватна жіноча гімназія А. Бейтель⁶¹, приватні навчальні заклади м. Острога⁶² та багато інших.

Більшість цих приватних гімназій, училищ та шкіл одержували негативну оцінку за свою діяльність з різних причин. Так, після ревізії гімназії В. Науменка, він був визнаний «поганим керівником школи». «Його гімназія, – писав ревізор, – перебуває нижче середнього рівня аналогічних навчальних закладів ... результати іспитів гімназії

---

⁵¹ Докладная записка о ревизии и состоянии Киевской частной гимназии Степовича А. И. и материалы к ней, 1913 // Центральний державний історичний архів України, м. Київ, ф. 707, оп. 159, спр. 317, арк. 1.

⁵² О ревизии учебных заведений г. Киева, 1908 р. // Центральний державний історичний архів України, м. Київ, ф. 707, оп. 159, спр. 81, арк. 1.

⁵³ Сведения о состоянии училищ, содержащихся частными лицами и переписка с ними по этому вопросу, январь 1910 – ноябрь 1910 // Державний архів Черкаської області, ф. 120, оп. 1, спр. 8, арк. 1–2; Отчёты и ведомости о состоянии училища О. И. Лисовой. Переписка с инспектором училищ по учебным вопросам, начато 15 января 1906 – окончено 10 сентября 1912 г. // Державний архів Черкаської області, ф. 120, оп. 1, спр. 27.

⁵⁴ Ведомости о состоянии частных учебных заведений округа Подольской, Полтавской и Черниговской губернии за 1907/08 учебный год // Центральний державний історичний архів України, м. Київ, ф. 707, оп. 159, спр. 35 а, арк. 2.

⁵⁵ Там само, арк. 24–25.

⁵⁶ Там само, арк. 28.

⁵⁷ Там само, арк. 50.

⁵⁸ Дело о ревизии Злотоношской прогимназии В. Тутолмина, 23 сентября 1905 – 23 октября 1908 // Центральний державний історичний архів України, м. Київ, ф. 707, оп. 159, спр. 99, арк. 1–108.

⁵⁹ Отчёты и ведомости о состоянии училища О. И. Лисовой. Переписка с инспектором училищ по учебным вопросам, начато 15 января 1906 – окончено 10 сентября 1912 г. // Державний архів Черкаської області, ф. 120, оп. 1, спр. 27, арк. 19.

⁶⁰ Там само, арк. 5–9.

⁶¹ О ревизии Киевской частной женской гимназии А. А. Бейтель, 1908 // Центральний державний історичний архів України, м. Київ, ф. 707, оп. 159, спр. 74 а, 204 арк.

⁶² О ревизии частных женских учебных заведений г. Острога, 1908 – 25 февраля 1909 г. // Центральний державний історичний архів України, м. Київ, ф. 707, оп. 159, спр. 104, арк. 1–11.

В. Науменка не можна не визнати більш, ніж скромними... Встановлена вражаюча безграмотність учнів старших класів гімназії»⁶³.

А далі з тексту довідки стає зрозумілою ця негативна оцінка. «Науменко, – пише інспектор, – перебуває головою Ради і головним керівником Київського товариства грамотності, діяльність якого визнана загрозовою для громадського спокою... Порушив засновник клопотання про реєстрацію «Товариства благоустрою та охорони могили українського поета Т. Г. Шевченка»... Член малоросійського товариства «Просвіта», що займався, як це видно, випуском видань, метою яких є: дискредитування монархічної влади і пропаганда республіканських ідей, вихваляння революційних і бунтівних діянь, принциповий фетишизм перед політичними злочинцями, підрив авторитету законодавчих і адміністративних органів уряду і проповідування розв'язання аграрного питання за рецептами анархістів-комуністів. До цих тез примикають пропаганда захисту антимілітаризму і патріотичного індіфіринтизму, заперечення необхідності релігійного виховання у народній школі та піднятті знання національної автономії для членів багаточисленних одиниць державності: видання протестують проти прилучення малоросійського племені до загальноросійської культури, називають це плем'я позбавленим в Росії всяких людських прав і мріють про слов'янську федеративну республіку з Малоросією як самостійного члена федерації»⁶⁴.

Незадовільний висновок про роботу гімназії А. Степовича зробив окружний інспектор Ліперовський (ініціали не встановлено – *С. Р.*). «Виховна частина, – зазначав ревізор, – поставлена абсолютно незадовільно. Учні являють собою недисципліновану масу, незважаючи на

---

⁶³ Об открытии в Киеве на средства статского советника В. П. Науменка мужской гимназии с правами правительственных, 1907–1911 // Центральний державний історичний архів України, м. Київ, ф. 707, оп. 71, спр. 38, арк. 170.

⁶⁴ Там само, арк. 4.

те, що кожен клас має свого наставника. Власник гімназії (А. Степович – С. Р.) не користується ніяким авторитетом в очах учнів (А. Степович пропрацював 13 років директором колегії П. Галагана і мав найкращі характеристики – С. Р.) ...Зовсім самостійно рада вчителів звільняє учнів від перевідних іспитів і т. д., і т. п.»⁶⁵. Ревізор навіть ставив питання про закриття гімназії. Звичайно, гімназія не могла не мати недоліків. Це живий організм, а вдосконаленню, як відомо, меж немає. Але поза рядками висновків ревізора простежується справжня причина такого ставлення до директора і його школи: впровадження різних інновацій в гімназії, самостійність і незалежність поглядів, а особливо не подобалося керівництву, що в його школі навчалося багато євреїв, що тоді негласно переслідувалося владою (треба було дотримуватися встановленої % норми)⁶⁶.

І такі претензії, зауваження, серйозна критика на роботу приватних навчальних закладів містилася майже в кожному звіті.

Вся ця «неприятність, недоброзичливість, зневага» дуже нервувала засновників приватних навчальних закладів, заважала їм спокійно працювати, вносила дезорганізацію в навчально-виховний процес.

«Ось і будь ласка, – писав А. Степович, – директору гімназії за такого стану речей ... мати постійний спокійний стан Духу, настільки необхідний для належного керівництва гімназією, охороняти ту висоту педагогічного і керівного авторитету... Яка повинна мало не щодня зустрічати всіляких ревізорів та інших представників педагогічної влади...

Адже діти, учні в гімназії все бачать, все помічають і, звичайно, не без гумору спостерігають своєрідні перетворення своїх авторитетів – директорів у принижені істоти, які боязко супроводжують різноманітних начальників, здатних нерідко розпекти і накричати навіть у присутності

---

⁶⁵ Докладная записка о ревизии и состоянии Киевской частной гимназии Степовича А. И. и материалы к ней, 1913 // Центральний державний історичний архів України, м. Київ, ф. 707, оп. 159, спр. 317, арк. 1.

⁶⁶ Возвращение к % норме евреев в Юго-Западном крае // Русская школа. – 1907. – № 9. – С. 98.

учнів (з викладачами церемоняться ще менше).

Є, звичайно, і винятки з обох боків, але, здається, останнім часом цих винятків буває все менше, на згубу школі»⁶⁷.

Така ситуація у приватній освіті, що виникла протягом 1907–1910 рр. не могла не турбувати громадськість. Тим більше, що, не дивлячись на реакцію після революційних подій 1905 р. відбулася радикальна переоцінка усіх суспільних ідеалів і завдань, тобто докорінно змінилася суспільно-політична ситуація в державі. «Головною лабораторією, – писав В. Чарнолуський, – в якій з'ясовуються основи нашої майбутньої шкільної системи є тепер критична думка величезних кіл свідомого населення»⁶⁸.

Громадська думка вимагала визнання за громадянами свободи відкривати навчальні заклади, звільнення їх від зайвої опіки і забезпечення контролю в розумних межах з боку місцевого самоврядування. «Цей нагляд, – писав В. Чарнолуський, – ні найменшим чином не повинен порушувати або обмежувати свободу приватної ініціативи»⁶⁹.

На його думку, контроль за діяльністю приватних навчальних закладів повинен обмежуватися трьома функціями: «органам місцевого самоврядування повинно бути надане право визначати формальну сторону явочного порядку відкриття навчальних закладів; уповноважені на те агенти місцевого самоврядування повинні мати вільний вхід у всі приватні навчальні заклади в години навчальних занять, при цьому вони не повинні мати права в якій би то не було формі втручатися в ці заняття або робити які-небудь офіційні зауваження; нарешті, представникам місцевого самоврядування має належати право нарівні з усіма громадянами залучати власників і вчителів приватних навчальних закладів до суду за порушення чинного державного або місцевого законодавства»⁷⁰.

---

⁶⁷ Степович А. К вопросу о положении частной гимназии // ИР НБУВ, ф. 179, спр. 1, арк 9.

⁶⁸ Чарнолусский В. Основные вопросы организации школы в России / В. Чарнолусский. – С.-Петербург : Типография М. А. Александрова, 1909. – С. 32.

⁶⁹ Там само, с. 31.

⁷⁰ Там само, с. 30

Громадська думка бачила приватну школу «передовим загоном» у справі розбудови нової школи. Будучи справою окремих особистостей або добровільним союзом окремих осіб, приватні школи виконують роботу великої суспільної ваги. А це, безумовно, вимагає «щоб на шляху цієї справи не було ніяких гальм, – щоб широка свобода приватної ініціативи була цілком гарантована і цінувалася високою ціною»⁷¹.

Шукаючи способи виходу з освітньої кризи, зацікавлені особи вказували на значний потенціал у цьому напрямі приватної та громадської ініціативи. За відсутності достатнього державного фінансування, вважали вони, слід розширити мережу навчальних закладів, можливо за рахунок приватних. Так, І. Ключев, один із авторів законопроекту (1911), вважав, що лише за рахунок збільшення кількості середніх навчальних закладів, зокрема на околицях імперії, можливо підняти культурний рівень населення та залучити промислові сили. Відсутність в уряді відповідних коштів спонукає до залучення приватної ініціативи. Надання громадськості більшої свободи у керівництві вищими навчальними закладами сприятиме збільшенню кількості приватних навчальних закладів. На підтвердження своїх міркувань, автор знайомить з діяльністю комерційних училищ «відкриваючи та утримуючи які, Міністерство торгівлі і промисловості відкриває широке поле діяльності для громадських сил»⁷² Такий підхід до справи сприяв би збільшенню коштів та кількості громадських та приватних комерційних училищ і торгових шкіл. Так, порівняно з 1907–1908 навчальним роком у 1908–1909 їх стало на 21 більше (див. табл. 3.1)⁷³.

Таблиця 3.1

Динаміка зростання комерційних училищ і торгових шкіл

---

⁷¹ Там само, С. 31

⁷² Ключев І. Реформа системы народного образования в Государственной Думе. Проект реформы средней школы / И. Ключев // Русская школа. – 1911. – № 5–6. – С. 75.

⁷³ Там само, С. 75

Типи закладів	Засновники	1907–1908 н. р.	1908–1909 н. р.
Комерційні училища	Громадські	70	82
	Приватні	72	78
Торгові школи	Громадські	50	52
	Приватні	37	38
Всього		229	250

На необхідність передачі справи виховання і освіти в руки громадськості та самої школи вказували делегати з'їзду учителів та діячів середньої школи, що відбувся у 1911 р. На з'їзді висловлювалася думка про потребу спростити процедуру відкриття приватних закладів та дозволити органам земського та міського самоврядування, громадським товариствам та приватним особам відкривати середні школи «явочним порядком».

Багато невдоволення висловлювалося з приводу обмежень, утисків, несправедливого ставлення до приватної школи. Життя вимагало змін як взагалі в освіті, так і, зокрема, в приватній. Адже протягом кількох десятиліть не приймалося повноцінного статуту стосовно приватної освіти, який би визначив їй належне місце в системі освіти, засади і особливості її функціонування.

Невдоволення не було таємницею для Міністерства народної освіти, яке розуміло, що система освіти в державі потребує вагомих змін. У зв'язку з цим у червні 1910 р. з'являється «Проект правил о частных учебных заведениях, классах и курсах Министерства Народного Просвещения»⁷⁴.

---

⁷⁴ Сравнительное изложение 1) статей ныне действующего законодательства по вопросу о частных учебных заведениях Министерства Народного Просвещения; 2) проекта правил о частных учебных заведениях,

Згідно з цим проектом приватні навчальні заклади можна відкривати:

1) окремо для осіб чоловічої або жіночої статі; а також 2) для осіб обох статей⁷⁵.

Як бачимо, заборону спільно навчати дітей різної статі пропонувалось відмінити. Проте дозвіл на спільне навчання у вищих закладах можна було одержувати у міністра народної освіти, а середніх – у попечителя навчального округу.

Важливим пунктом в цьому проекті було те, що пропонувалося дозволити викладання всіх предметів рідною мовою, «крім російської мови і літератури, а також історії і географії в нижчих та середніх навчальних закладах, відкритих винятково для дітей, які розмовляють цією мовою, в місцевості, населення якої розмовляє цією ж мовою»⁷⁶.

Більш жорсткі правила пропонувалися стосовно підручників і навчальних посібників. Якщо раніше не було обов'язковим застосування підручників, якими користувалися в державних школах, то тепер згідно з проектом «у приватних нижчих і середніх навчальних закладах, класах і курсах дозволено використовувати навчальні керівництва і посібники тільки з числа допущених Ученим комітетом Міністерства народної освіти або місцевою попечительською радою»⁷⁷.

Пропонувалася і спрощена процедура відкриття приватних навчальних закладів. Якщо раніше вона обставлялася довгим переліком різних умов, то тепер, по-перше, «відкривати приватні навчальні заклади, класи і курси можуть:

классах и курсах Министерства Народного Просвещения (по представлению от 24 июня 1910 г., № 17849), и 3) статей проекта правил по тому же вопросу, предлагаемых членом комиссии по народному образованию Д. А. Леоновим. – [Б. м. и г. и.]. – 37 с.

⁷⁵ Там само, с. 4.

⁷⁶ Там само, с. 6.

⁷⁷ Там само, с. 12.

а) товариства і громади (чого раніше ніколи не було – *С. Р.*), у завдання яких за статутом, затвердженим в установленому порядку, входить облаштування названих закладів, класів і курсів;

б) окремі приватні особи у віці не молодше 25 років, які є російськими підданими»⁷⁸.

Водночас у проекті було чітко прописано, хто не може бути засновником (власником) навчального закладу; з чийого дозволу може бути відкрито приватний заклад:

вищий – міністра народної освіти;

середній – попечителя навчального округу;

нижчий – повітової (міської) училищної ради, а якщо такої немає – директора початкових училищ⁷⁹.

Окремо наголошувалося на дотриманні гігієнічних умов навчання.

Стосовно контролю за роботою приватних навчальних закладів, то тут майже нічого не змінилося. Не змінився і статус учнів і вчителів. Тобто, як показав аналіз, запропонований проект мало вносив змін у діяльність приватних навчальних закладів.

Після деяких поправок Державна рада і Державна дума затвердили 1 липня 1914 р. «Закон о частных учебных заведениях, классах и курсах Министерства Народного Просвещения, не пользующихся правами правительственных учебных заведений». Деталізація Закону знайшла відображення в «Правилах о частных учебных заведениях, классах и курсах Министерства Народного Просвещения, не пользующихся правами

---

⁷⁸ Сравнительное изложение 1) статей ныне действующего законодательства по вопросу о частных учебных заведениях Министерства Народного Просвещения; 2) проекта правил о частных учебных заведениях, классах и курсах Министерства Народного Просвещения (по представлению от 24 июня 1910 г., № 17849), и 3) статей проекта правил по тому же вопросу, предлагаемых членом комиссии по народному образованию Д. А. Леоновим. – [Б. м. и г. и.]. – С. 12.

⁷⁹ Там само, с. 16.

правительственных учебных заведений»⁸⁰.

Ці правила мало чим відрізнялися від проекту, хоч, звичайно, певних уточнень вони зазнали.

Згідно із Законом назву «приватний навчальний заклад 1 розряду» було замінено на «середній приватний навчальний заклад», приватні навчальні заклади 2-го і 3-го розрядів одержали назву «нижчий приватний навчальний заклад». У «Правилах о частных учебных заведениях, классах и курсах Министерства Народного Просвещения, не пользующихся правами правительственных учебных заведений» зазначалося, що вищі приватні навчальні заклади, класи та курси відкриваються з дозволу міністра народної освіти, середні навчальні заклади підпорядковуються попечителю навчального округу, а нижчі – повітовій (окружній) або міській училищній раді. Право відкривати приватні навчальні заклади, класи та курси відповідно до правил одержали земства, міста, прошарки, парафії, а також приватні товариства, різні приватні заклади, а також окремі особи обох статей, не молодші 25 років російського підданства. Приватні навчальні заклади могли бути загальноосвітніми, спеціальними, професійними і поділялися на три розряди: «нижчі, з обсягом викладання, що не перевищує курсу вищих початкових або ремісничих училищ; середні, з обсягом викладання, що не перевищує курсу середніх урядових навчальних закладів; вищі, де курс викладання перевищує курс гімназій та інших середніх державних закладів»⁸¹.

До училищ середнього розряду віднесені також приватні навчальні заклади, класи та курси, які готували вчителів для шкіл з курсом нижчих

---

⁸⁰ Лубенец Т. Закон о частных учебных заведениях, классах и курсах МНП, с приложением Закона об изменении некоторых узаконений о частных мужских и женских гимназиях, прогимназиях и реальных училищах / Т. Лубенец. – К. : Книгоиздательство И. И. Самоненко, 1915. – 32 с.

⁸¹ Там само, с. 5.

навчальних закладів⁸².

Дозвіл на спільне навчання в середніх навчальних закладах надавав попечитель, а у вищих – міністр. Таким чином допускалося наявність навчальних закладів, класів та курсів для осіб різної статі, а також змішані.

Засновник дістав право обирати мову викладання, проте ставилася вимога, щоб державною мовою викладалися російська мова і словесність, вітчизняна історія і географія. В приватних навчальних закладах, які відкриваються, або отримують допомогу від земств та міст, усі предмети повинні викладатися державною мовою. Виняток становили лише Закон Божий інших вірувань, нові мови та природна мова учнів.

Новим законом засновники приватних закладів одержали можливість обирати предмети викладання та розробляти навчальні програми. Проте під час вивчення загальнообов'язкових предметів необхідно використовувати лише допущені навчальні керівництва та посібники.

Держава визначила перелік обов'язкових предметів: «в кількість предметів середніх і нижчих загальноосвітніх навчальних закладів повинен входити Закон Божий православного або інославних сповідань; в середніх і нижчих загальноосвітніх навчальних закладах, а також спеціальних і професійних, в яких викладаються загальноосвітні предмети, вивчається російська мова; в загальноосвітніх навчальних закладах, середніх і нижчих, з обсягом викладання не менше молодшого року навчання початкового училища, викладаються вітчизняні історія та географія і російська словесність»⁸³.

Наголошувалося також на тому, що особи, які були судимі за злочинні дії, які ведуть до позбавлення волі або позбавлення прав на

---

⁸² Лубенец Т. Закон о частных учебных заведениях, классах и курсах МНП, с приложением Закона об изменении некоторых узаконений о частных мужских и женских гимназиях, прогимназиях и реальных училищах / Т. Лубенец. – К. : Книгоиздательство И. И. Самоненко, 1915. – С. 5.

⁸³ Там само, с. 6.

майно, і судовим рішенням не виправдані, не можуть відкривати приватні навчальні заклади.

Відповідно до нових Правил була спрощена процедура одержання дозволу на відкриття приватних навчальних закладів, класів та курсів. Так, для того, щоб відкрити приватний заклад, засновник повинен подати відповідне клопотання. Якщо протягом 2-х місяців для нижчих і 3-х місяців для середніх і вищих навчальних закладів не надійшла відмова в задоволенні клопотання, то засновник мав право відкривати навчальний заклад, класи і курси. Про це він мав повідомити навчальне керівництво і місцеву поліцію. В обов'язки засновника входило також вибір завідуючого, викладачів та інших службовців. Власник навчального закладу допускав їх до виконання обов'язків та інформував про це не пізніше як протягом 7 днів попечителя або повітову і міську училищну раду з наданням свідоцтв на право кожного виконувати обов'язки до яких вони допущені. В документі також наголошувалося, що завідуючі, викладачі і вихователі мають відповідати умовам правоздатності так само, як засновник⁸⁴.

Право закривати вищі навчальні заклади має міністр, середні – попечитель, а нижчі – училищна рада. Підставою для закриття можуть бути порушення у навчальній, виховній або моральній частині, або недотримання засновником закону. Для того, щоб учні приватних закладів одержали права і переваги учнів державних навчальних закладів, вони повинні скласти іспити в державних навчальних закладах, або в екзаменаційних комітетах при навчальних округах, або в особливих комісіях, які створюються Міністерством народної освіти. Приватним навчальним закладам з дозволу міністра може бути присвоєна назва

---

⁸⁴ Лубенец Т. Закон о частных учебных заведениях, классах и курсах МНП, с приложением Закона об изменении некоторых узаконений о частных мужских и женских гимназиях, прогимназиях и реальных училищах / Т. Лубенец. – К. : Книгоиздательство И. И. Самоненко, 1915. – С. 7–9.

відповідного державного навчального закладу, якщо викладання в них буде наближеним до державних навчальних закладів.

Земства, міста, сільські громади та інші громадські заклади, а також прошарки і парафії мають право призначати приватним навчальним закладам, класам і курсам допомогу⁸⁵.

Цим законом чітко визначався статус приватного закладу. Таким тепер міг називатися навчальний заклад, який засновувався і утримувався окремою приватною особою, що керує господарською частиною і навчально-виховним процесом у своєму закладі. Суттєві зміни відбулися в оплаті праці і соціальних гарантіях викладачів приватних навчальних закладів. Тепер «термін служби в недержавних освітніх закладах став зараховуватися при розрахунку п'ятирічних прибавок до платні, за умови, що педагоги проводили не менше 12 уроків на тиждень, і якщо ці навчальні заклади отримували дотації від земств і міст. Ці роки викладання у приватних школах могли тепер зараховуватися в термін вислуги років і враховуватися при нарахуванні пенсії. У приватних освітніх установах вчителі як і раніше вели 5–20 уроків на тиждень. Багато хто з педагогів паралельно викладав у державних навчальних закладах, в яких та сама праця оплачувалася набагато вище»⁸⁶.

Цей закон та правила відкрили можливості для поширення професійної освіти. Адже відповідно до його положень приватні професійні навчальні заклади можуть відкриватися не лише з викладанням загальноосвітніх предметів, або без них, а й курс викладання може

---

⁸⁵ Хроника школьной жизни // Педагогическое обозрение. – 1914. – № 9. – С. 41–42;

Чарнолуцкий В. Законодательная и циркулярная деятельность по вопросам образования в 1914 г. / В. Чарнолуцкий // Школа и жизнь. – 1915. – № 1. – С. 7–16;

Лубенец Т. Закон о частных учебных заведениях, классах и курсах МНП, с приложением Закона об изменении некоторых узаконений о частных мужских и женских гимназиях, прогимназиях и реальных училищах / Т. Лубенец. – К. : Книгоиздательство И. И. Самоненко, 1915. – С. 4–31.

⁸⁶ Лубенец Т. Закон о частных учебных заведениях, классах и курсах МНП, с приложением Закона об изменении некоторых узаконений о частных мужских и женских гимназиях, прогимназиях и реальных училищах / Т. Лубенец. – К. : Книгоиздательство И. И. Самоненко, 1915. – 32 с.

обмежуватися лише практичним формуванням певних умінь та навичок. У розпорядженні «По вопросу об открытии в порядке закона и правил 1 июля 1914 г. профессиональных учебных заведений, классов и курсов» (5 серпня 1915 р.) міністерство закликала «якнайшвидше в межах законної можливості» цілком задовольняти клопотання про відкриття професійних навчальних закладів, класів і курсів⁸⁷.

Як показує аналіз, небагато свобод і можливостей надавав новий закон для розвитку приватної освіти. Держава, як і раніше, все робила, аби контроль за приватною освітою був жорсткий. Про це свідчить цілий ряд циркулярів, прийнятих Міністерством народної освіти у 1915 р. відразу після введення в дію «Закона о частных учебных заведениях, классах и курсах Министерства Народного Просвещения, не пользующихся правами правительственных учебных заведений» (1914 р.).

Наприклад, 23 вересня 1915 р. видано циркуляр «О надзоре за частными учебными заведениями» поява якого була викликана тим, що при розгляді клопотань засновників приватних навчальних закладів з правами і без права щодо переведення у повноправні, міністерство звернуло увагу на те, що нагляд за приватними навчальними закладами здійснювався неналежним чином. Відповідно до закону попечителі навчальних округів особисто або, залучаючи підлеглих, зобов'язанні були хоча б один раз на рік оглядати приватні навчальні заклади. Ревізор мав вивчити як здійснюється навчально-виховна робота в закладі і в разі потреби усно або письмово висловлювати свої зауваження. Робота його мала бути спрямована на усунення порушень, аж до закриття навчального закладу.

Отже, приватна освіта перебувала під постійним наглядом та

---

⁸⁷ По вопросу об открытии в порядке закона и правил 1 июля 1914 г. профессиональных учебных заведений, классов и курсов (5 серпня 1915 р.) // Русская школа. – 1915. – № 12. – С. 11.

контролем з боку держави, адже вона визнавала її невід'ємною складовою освітньої системи. Так, зібрання попечителів навчальних округів (20 лютого 1915 р.), яке відбулося в присутності міністра народної освіти, серед обговорюваних питань, визнало: «в інтересах розвитку просвіти в країні бажано всебічно заохочувати приватну ініціативу в справі відкриття середніх навчальних закладів»⁸⁸, надаючи грошові субсидії та права державних гімназій⁸⁹. Крім того, була висловлена думка про важливість поширення технічних та промислових училищ, де приватна та громадська ініціатива мають неабияке значення⁹⁰.

У резолюції Всеросійського Делегатського Учительського з'їзду (7–9 квітня 1917 р.), що відбувся в Петрограді, зазначалося, що «приватна школа на сучасному етапі відіграє важливу роль в справі народної освіти та обслуговує широке коло населення»⁹¹. У зв'язку з цим наголошувалося на необхідності формувати певне ставлення до приватних закладів як з боку місцевої влади, так і центрального відомства, а також на необхідності підтримати матеріально та законодавчо викладачів приватних навчальних закладів.

Протягом 1905–1917 рр. спостерігається збільшення кількості приватних закладів освіти. Так, протягом 10 років з 1903 р. по 1913 р. в Києві було відкрито 5 приватних чоловічих (державних лише 2) та 14 приватних жіночих гімназій. Функціонувало також приватне реальне училище св. Катерини⁹².

Однак події, пов'язані з війною, що розпочалася у 1914 р., та жовтневим переворотом 1917 р., згубно вплинули на розвиток приватної

---

⁸⁸ Журнал совещания попечителей учебных округов // Русская школа. – 1915. – № 3. – С. 54.

⁸⁹ Там само, С. 50–55.

⁹⁰ Там само, С. 55.

⁹¹ Постановления Всероссийского Делегатского Учительского Съезда // Русская школа. – 1917. – № 1. – С. 57.

⁹² Цалік С. Історія Київських гімназій / С. Цалік // Нова освіта України. – 1992. – № 1. – С. 68.

освіти. Більшість шкіл ледве жевріли. Навіть такий урядовий приватний навчальний заклад як Колегія Павла Галагана не зміг вистояти в цей буремний період.

У зв'язку з жовтневим 1917 р. переворотом більшість приватних шкіл були закриті. А у 1919 р. «Положенням про єдину трудову школу УСРР», в основу якого було покладено чинне в Радянській Росії «Положення про єдину трудову школу» (1918 р.), за яким всі навчальні заклади переходять у відання Народного комісаріату освіти, ліквідовано було такий тип навчальних закладів як приватні.